

Михайлів Марія
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу юридичного факультету
Львівський національний університет
імені Івана Франка
Львів, Україна
[http://orcid.org/ 0000-0002-1702-7432](http://orcid.org/0000-0002-1702-7432)
e-mail: mary.mykhayliv@gmail.com;
mariya.mykhayliv@lnu.edu.ua

УДК 341.96 (347.65)

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-28-43>

КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Михайлів Марія. Колізійне регулювання спадкування за заповітом в умовах оновлення законодавства України у сфері міжнародного приватного права

Анотація

Актуальність проблеми, що розглянута у статті, зумовлена потребою у фундаментальному перегляді наявних колізійних інструментів регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом та необхідності удосконалення колізійної техніки. Метою статті є аналіз колізійних норм у сфері спадкування за заповітом з іноземним елементом, вивчення способів та засобів колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом, формулювання авторських пропозицій з удосконалення механізмів колізійного регулювання у досліджуваній сфері. У статті використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема: порівняльно-правовий; діалектичний та герменевтико-правовий. У статті аргументовано необхідність розмежування колізійного регулювання права на заповіт та здійснення права на заповіт. Зауважено, що Закон України «Про міжнародне приватне право» не визначає право держави, яке буде застосовуватися до питань права на заповіт. Оскільки право на заповіт є елементом цивільної правоздатності, тому запропоновано правове регулювання права на заповіт визначати особистим законом фізичної особи — заповідача. Проте така прив'язка не буде застосовуватися до права на складення заповіту подружжя. Доведено, що право на заповіт подружжя виникає з моменту реєстрації шлюбу, тому право на заповіт подружжя визначатиметься відповідно до права держави місця укладення шлюбу з урахуванням певних умов. На відміну від права на заповіт, право на спадкування за заповітом виникає у день відкриття спадщини, а реалізація такого права спадкоємцями безпосередньо пов'язана із наявністю складеного заповіту спадкодавцем та його дійсністю. Колізійні питання здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту держави вирішують по-різному. Закон України «Про міжнародне приватне право» питання здатності особи на складання і скасування заповіту, а також форми заповіту і акта його скасування, підпорядковує праву держави, в якій спадко-

давець мав постійне місце проживання в момент складення акта або в момент смерті. Проте з метою виключення конфлікту між прив'язками до «постійного місця проживання» спадкодавця «в момент складення акта» й «у момент смерті» до здатності особи на складення, зміну чи скасування такого заповіту запропоновано застосовувати право держави місця вчинення заповіту, з урахуванням деяких винятків. Зроблено висновок, що право держави громадянства заповідача має визначатися на момент складення заповіту і, у випадку, якщо виявиться, що заповідач має більше одного громадянства, йому має бути надана можливість обрати право будь-якої з цих держав на момент здійснення такого вибору. Удосконалення колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом допоможе вирішити чимало проблем, які існують у судовій та нотаріальній практиці.

Ключові слова: *спадкування, колізійна норма, право на заповіт, спадкування за заповітом, колізійне регулювання.*

Вступ

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних приватних відносин та новелізація приватного права в державах вплинули на необхідність удосконалення механізмів правового регулювання відносин з іноземним елементом та перегляду наявних колізійних критеріїв застосовного права. Це, зокрема, стосується і колізійного регулювання питань спадкування за заповітом. Різний підхід до правового регулювання спадкових відносин в іноземних державах призвів до проблем, пов'язаних із регулюванням відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом. За таких обставин виникнення колізій у міжнародних спадкових відносинах є неминучим.

Актуальність проблеми зумовлена потребою у фундаментальному перегляді наявних колізійних інструментів регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом та необхідності удосконалення колізійної техніки. На сьогодні колізійне регулювання спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві здійснюється як за допомогою норм Закону України «Про міжнародне приватне право» (розд. X «Колізійні норми щодо спадкування»), так і норм міжнародних договорів у сфері надання правової допомоги та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері спадкування. Проте залишається чимало питань, які є нез'ясованими та недостатньо врегульованими, зокрема це стосується колізійного регулювання: права на заповіт; здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту; форми та дійсності заповіту; складення окремих видів заповітів; тлумачення змісту заповіту; визначення меж автономії волі заповідача тощо. Тому дослідження колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві є актуальним як з доктринальної позиції, так і з погляду необхідності подальшого удосконалення законодавства України у цій сфері. Метою статті є аналіз колізійних норм у сфері спадкування за заповітом з іноземним елементом, вивчення способів та засобів колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом, а також викладення власного бачення з удосконалення механізмів колізійного регулювання у досліджуваній сфері.

Завдання цього дослідження полягає у здійсненні аналізу колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом за законодавством України, іноземних держав та міжнародними договорами, а також у розробленні пропозицій з удосконалення колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом.

Методи дослідження

У статті використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема: порівняльно-правовий метод застосовувався з метою порівняльного аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють відносини спадкування за заповітом з іноземним елементом, із міжнародними договорами, іншими міжнародно-правовими документами та законодавством іноземних держав; діалектичний метод дав можливість проаналізувати відносини спадкування за заповітом з іноземним елементом, як явище, що розвивається, виявити його основні тенденції; герменевтико-правовий метод застосовувався в процесі тлумачення правових норм, що регулюють відносини спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві, та практики їхнього застосування.

Огляд літератури

Питанням колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві приділяли увагу як українські, так і іноземні вчені, зокрема: A. Dutta, G. Contaldi, K. Reid, Г. В. Галущенко, І. А. Діковська, О. О. Кармаза, В. І. Кисіль, У. О. Слабошпицька, А. А. Степанюк, Т. С. Хороша та ін. Чимало праць було присвячено загальним питанням колізійного регулювання відносин спадкування. Однак фактично поза межами дослідження залишаються питання, пов'язані з визначенням права держави, що підлягатиме застосуванню до питань: права на заповіт; здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту; дійсності заповіту; виникнення права на спадкування за заповітом та його здійснення; тлумачення змісту заповіту.

Результати дослідження

Основними питаннями спадкування за заповітом, які на сьогодні потребують колізійного регулювання, є визначення права держави, що підлягатиме застосуванню до питань: права на заповіт; здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту; форми та дійсності заповіту; виникнення права на спадкування за заповітом та його здійснення; тлумачення змісту заповіту.

1. Колізійне регулювання права на заповіт

Право на заповіт є одним із видів цивільних прав фізичної особи та елементом цивільної правоздатності. Таке право у фізичної особи, відповідно до ст. 1234 ЦК України¹, виникає з моменту набуття повної цивільної дієздатності та має особистий характер, адже вчинення заповіту через представника не допускається. Також право на заповіт є одним із видів речових прав особи-власника, оскільки його реалізація пов'язана зі здійсненням такої правомочності власника, як право розпорядження майном, правами та обов'язками у спосіб складення заповіту.

У реальному житті, як слушно зазначила І. В. Жилінкова, формально мати право та набувати можливості реалізувати закладені в ньому правомочності — не завжди однакові явища. Тому самостійного значення набуває процес здійснення (реалізації) суб'єктивних цивільних прав, тих правомочностей, які становлять його сутнісний, змістовий елемент. Саме ця стадія має остаточне і тому принципово вирішальне

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.06.2025).

значення². Як наслідок, необхідно розмежовувати «право на заповіт» та «здійснення права на заповіт». Право на заповіт — це певна юридично гарантована можливість фізичної особи з повною цивільною дієздатністю розпорядитися належним їй на праві власності майном, майновими правами та обов'язками на випадок смерті. Здійснення права на заповіт полягає у вчиненні конкретних дій заповідачем, спрямованих на розпорядження майном, правами та обов'язками на випадок своєї смерті у спосіб вчинення заповіту. З огляду на це, підтримуємо думку П. М. Баб'юка, що право на заповіт є суб'єктивним цивільним правом, здатність мати це право є елементом цивільної правоздатності фізичної особи, а здатність його самостійно здійснити — елементом цивільної дієздатності (так звана тестаментоздатність)³.

Закон України від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право»⁴ в розд. Х «Колізійні норми щодо спадкування» не визначає право держави, яке буде застосовуватися до питань права на заповіт. Оскільки, відповідно до ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право», виникнення та припинення цивільної правоздатності фізичної особи визначається її особистим законом, то право на заповіт, як елемент цивільної правоздатності, має за аналогією визначатися особистим законом фізичної особи — заповідача. Як наслідок, право, яке буде застосовуватися до «особистого закону заповідача», визначатиметься за правилами ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право». Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, як і громадяни України, та мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України.

2. Колізійні питання, пов'язані з визначенням права, що застосовується до права подружжя на заповіт

Окрім фізичної особи, правом на заповіт відповідно до законодавства держав наділене також подружжя. Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Право подружжя на заповіт виникає з моменту реєстрації шлюбу. Проте кожна держава встановлює свої правила та вимоги, пов'язані із такою реєстрацією. З огляду на це на можливість реалізації права на заповіт подружжя впливатиме дійсність такого шлюбу. Відповідно до ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо

² Жилінкова І. В. Механізми здійснення окремих категорій цивільних та сімейних прав. *Приватноправові механізми здійснення і захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб* : кол. моногр. / за ред. В. Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. С. 91.

³ Баб'юк П. М. Право на заповіт: порівняльно-правова характеристика. *Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квіт. 2021 р. Київ : НДІ публ. права, 2021. С. 42–43.

⁴ Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 25.06.2025).

підстав недійсності шлюбу. Шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні. Отже, можемо зробити висновок, що якщо шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства був укладений на території іноземної держави з додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу, то таке подружжя на території України наділене правом на укладення заповіту подружжя. У випадку, якщо шлюб між такими особами був укладений на території іноземної держави з недодержанням щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу, таке подружжя не матиме права на складення заповіту подружжя.

Проте така вимога не поширюватиметься на шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, оскільки такі шлюби є дійсними в Україні. Зважаючи на те, що міжнародні приватні відносини ґрунтуються на засадах юридичної рівності, таке подружжя наділятиметься правом на заповіт подружжя з урахуванням таких умов: якщо шлюб є дійсним відповідно до права держави місця його укладення та якщо таке подружжя наділене правом на заповіт подружжя відповідно до права місця укладення такого шлюбу. З огляду на це нотаріус, до якого звернулося таке подружжя щодо укладення заповіту подружжя, зобов'язаний з'ясувати ці дві обставини (умови). Як наслідок, пропонуємо ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право» доповнити відповідною частиною, в якій закріпити такі положення: «Правом на заповіт подружжя в Україні наділяються іноземці та/або особи без громадянства, шлюб між якими укладено відповідно до права іноземної держави за умови, якщо шлюб є дійсним відповідно до права держави місця його укладення та якщо таке подружжя, відповідно до права цієї держави, наділене правом на заповіт подружжя».

Реєстрація шлюбу між громадянами України, громадянином України та іноземцем, громадянином України та особою без громадянства на території іноземної держави буде підставою виникнення права на заповіт подружжя на території України у випадку додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу».

3. Колізійне регулювання питань здійснення права на спадкування за заповітом

Також різними за своїм змістом суб'єктивними цивільними правами є «право на заповіт» та «право на спадкування за заповітом». На відміну від права на заповіт, право на спадкування за заповітом виникає у день відкриття спадщини, а реалізація такого права спадкоємцями безпосередньо пов'язана із наявністю складеного заповіту спадкодавцем та його дійсністю. Реалізація права на заповіт можлива лише фізичними особами, які набули повної цивільної дієздатності, а здійснювати право на спадкування за заповітом наділені лише ті особи, які визначені в заповіті як спадкоємці, проте такими особами можуть бути будь-які учасники цивільних відносин. Право на заповіт є видом суб'єктивних цивільних прав у сфері речових відносин, а право

на спадкування за заповітом — у сфері спадкових відносин. Проте, незважаючи на істотні відмінності, їх об'єднує те, що здійснення таких прав можливе лише у спосіб вчинення правочину⁵. З огляду на це, до виникнення права на спадкування за заповітом застосовуватиметься право держави, яке регулює спадкові відносини загалом, а саме, відповідно до ст. 70 Закону України «Про міжнародне приватне право», спадкові відносини регулюються правом держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був.

Розпорядження майном на випадок смерті у спосіб складення заповіту можливе лише за наявності у фізичної особи — заповідача заповідальної дієздатності. Під заповідальною дієздатністю потрібно розуміти здатність особи на складення заповіту та розпорядження майном, правами та обов'язками на випадок своєї смерті. Проте різні підходи в законодавстві держав щодо регулювання питань здатності фізичної особи на розпорядження майном на випадок своєї смерті породжують виникнення проблем у разі складення такого заповіту фізичними особами іноземного походження.

4. Колізійні питання здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту

Колізійні питання здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту держави вирішують здебільшого у спосіб застосування колізійних норм спеціальних законів у сфері міжнародного приватного права або, за наявності таких норм у міжнародних договорах, — у спосіб застосування колізійних норм міжнародного договору.

Держави у своєму законодавстві по-різному підійшли до колізійного регулювання питань здатності осіб на складання, зміну чи скасування заповіту. Наприклад, у ст. 94 Закону Швейцарії «Про міжнародне приватне право»⁶ закріплено три колізійні прив'язки, які визначаються альтернативно, а саме: право держави місця проживання заповідача або право держави місця перебування заповідача, або право держави місця проживання в момент складення заповіту.

ЦК Республіки Казахстан у ст. 1122 передбачає, що здатність особи до складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються відповідно до права держави, де спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складання акта, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він є⁷.

⁵ Михайлів М. О. Спадкування за заповітом. *Проблеми правового регулювання приватних відносин в умовах оновлення цивільного законодавства України* : кол. моногр. / за ред. І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 652–653.

⁶ Закон Швейцарії «Про міжнародне приватне право» від 18.12.1987 (станом на 01.02.2021). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20755>. (дата звернення: 15.06.2025).

⁷ Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июня 1999 г. № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10. 01. 2020) URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=5013;-56 (дата звернення: 15.06.2025).

Питання заповідальної дієздатності в Італії регулюються ст. 47 Закону «Про міжнародне приватне право» (IPRG 1995)⁸, пріоритет щодо вирішення цього питання надається праву держави громадянства заповідача на момент складення заповіту. Така ж колізійна прив'язка закріплена і в абз. 1 § 30 Закону «Про міжнародне приватне право» Австрії (IPRG 1978)⁹. Більшість європейських держав у своєму законодавстві закріпили у сфері заповідальної дієздатності право держави звичайного місця проживання заповідача на момент складання розпорядження або право держави громадянства заповідача.

Регламент ЄС № 650/2012¹⁰ передбачає колізійні норми, що будуть застосовними до розпоряджень на випадок смерті, які охоплюють заповіт, спільний заповіт (подружжя) та спадковий договір. Виходячи з аналізу статей 2427 Регламенту, розрізняють розпорядження на випадок смерті з формальною та матеріальною дійсністю. Формальна дійсність розпорядження на випадок смерті залежить від вимог закону до форми, що визначають формальні передумови, які мають бути дотримані при укладенні заповіту. Матеріальна дійсність розпорядження на випадок смерті пов'язана із: заповідальною дієздатністю; встановленими обмеженнями щодо розпорядження майном на користь визначених осіб або визначення причин, які не дозволять отримати спадщину спадкоємцям; допустимістю представництва; тлумаченням розпорядження; питаннями, пов'язаними із волевиявленням заповідача щодо складення заповіту та його намірами¹¹. До питань матеріальної дійсності заповіту застосовним буде право держави звичайного місця проживання заповідача на момент складення розпорядження або право держави громадянства у випадку, якщо заповідач прямо це передбачить у заповідальному розпорядженні.

Проте європейські науковці, проаналізувавши норми Регламенту ЄС №650/2012, вбачають певну невизначеність у питаннях застосовного права до спадкування за заповітом. З огляду на це пропонують у застереженні щодо вибору зробленого заповідачем права встановити чітке відсилання як на матеріальну дійсність розпорядження, так і на застосовне право до питань спадкування за заповітом загалом.

⁸ Reform of the Italian System of Private International Law (Law No. 218 of 31 May 1995) URL: <https://www.avvocatoimmigrazione.com/en/legge-31-maggio-1995-n-218> (Last accessed: 15.06.2025).

⁹ Законодавство якої країни застосовується? 3.7 Заповіти та спадкування. Матеріали надані: Європейською судовою мережею (у цивільних та комерційних справах). 04.03.2025 E-JUSTICE.EUROPEAN. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/which-countrys-law-applies/at_en#ref-2-implementation-of-conflict-of-law-rules (дата звернення 20.06.2025) [in German]

¹⁰ Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Official Journal of the European Union L 201. 2012. 27 July. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF> (last accessed: 20.07.2025).

¹¹ Praxis-Handbuch. Erbrechtsberatung / Groll K.M., Steiner A., Hrsg., 4. Aufl 2015. Schmidt Otto Verlag. P. 2406.

В Україні колізійні норми щодо спадкування за заповітом містяться у ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право». Саме ця стаття визначає колізійне регулювання питань здатності осіб на складання і скасування заповіту, форми заповіту і акта його скасування. Отже, здатність особи на складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються правом держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складення акта або в момент смерті. Проте, як зазначав В. І. Кисіль, не виключений конфлікт між прив'язками до «постійного місця проживання» спадкодавця «в момент складення акта» та «в момент смерті», оскільки ці два місця можуть не збігатися. Нині в Україні немає судової чи нотаріальної практики з подібних питань. Однак очевидно, що існування такої подвійної прив'язки не є бажаним¹².

Вважаємо, що застосування колізійних прив'язок, передбачених ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право», до питань здатності осіб на складання і скасування заповіту, форми заповіту і акта його скасування, може призвести не лише до конфлікту між передбаченими прив'язками, а й до невизнання таких заповідальних розпоряджень, які зроблені, перебуваючи на території іноземних держав, громадянами України чи іноземцями, що постійно проживають на території України.

А. А. Степанюк зазначає, що у сфері міжнародного спадкування для розв'язання колізій щодо заповідальної здатності потрібно встановити окрему колізійну норму. На думку автора, здатність особи до складання, зміни чи скасування заповіту повинні регулюватися її особистим законом на момент волевиявлення чи смерті¹³. Загалом із автором можемо погодитися лише частково. Дійсно, доцільним видається питання здатності особи на складення заповіту виділити окремо і врегулювати за допомогою спеціальної колізійної прив'язки. Проте, чи можна застосовувати до питань здатності особи на складення заповіту особистий закон заповідача на момент волевиявлення чи смерті, питання видається спірним. Вважаємо, що оскільки заповіт за своєю правовою природою є одностороннім правочином, тобто юридичною дією заповідача, спрямованою на розпорядження майном, правами та обов'язками на випадок смерті, то до здатності особи на складення, зміну чи скасування такого заповіту має застосовуватися право держави місця вчинення заповіту, крім випадку, якщо заповідачем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був на момент здійснення такого вибору. А це відповідатиме дотриманню принципу свободи заповіту і незалежно, де така особа склала такий заповіт, її розпорядження визнаватиметься дійсним.

Також потрібно розділити в Законі України «Про міжнародне приватне право» колізійне регулювання питань здатності осіб на складання і скасування заповіту та колізійне регулювання питань формальної дійсності розпорядження на випадок смерті та дійсності розпорядження на випадок смерті. Зокрема, колізійне регулюван-

¹² Кисіль В. І. Сучасне регулювання спадкових відносин у міжнародному приватному праві. *Нариси з міжнародного приватного права*. Вип. 3. / за ред. А. С. Довгерта., О. М. Бірюкова. Київ : Алерта, 2014. С. 244.

¹³ Степанюк А. А. Застосування колізійних норм щодо спадкування в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. С. 12.

ня щодо матеріальної дійсності розпорядження на випадок смерті має бути пов'язане із визначенням: заповідальної дієздатності; обмежень щодо розпорядження майном на користь визначених осіб або причин, які не дозволяють отримати спадщину спадкоємцям; тлумачення розпорядження; питань, пов'язаних із волевиявленням заповідача щодо складення заповіту та його намірами. Колізійне регулювання щодо формальної дійсності розпорядження на випадок смерті повинно охоплювати питання щодо встановлених вимог закону до форми, що визначають формальні передумови, які мають бути дотримані при укладенні заповіту.

5. Колізійне регулювання питань дійсності заповіту та тлумачення його змісту

Питання, пов'язані із дійсністю заповіту та тлумаченням його змісту, можуть вирішуватися лише після відкриття спадщини. Право тлумачити зміст заповіту мають спадкоємці, а в разі виникнення між спадкоємцями спору таке тлумачення здійснюється судом у спосіб застосування спеціальної норми щодо тлумачення змісту правочину (ч. 2 ст. 1256 ЦК України¹⁴). Закон України «Про міжнародне приватне право» не містить колізійних норм щодо дійсності заповіту та тлумачення його змісту. З огляду на це вважаємо, що до питань дійсності заповіту та тлумачення його змісту має застосовуватися право держави місця вчинення заповіту або право держави суду.

Питання дійсності заповіту подружжя, складеного на території іноземної держави, повинні вирішуватися в державах з урахуванням таких положень. По-перше, зміст такого заповіту має відповідати публічному порядку держави спадкового провадження, тобто виконання такого заповіту можливе у випадках, якщо його зміст відповідає вимогам законодавства держави місця відкриття спадщини, не містить обмежень, які ґрунтуються на ознаках статі, політичних чи релігійних переконань тощо, не впливає на обмеження реалізації права на спадкування за заповітом або ж не мають наслідком обмеження чи позбавлення права на обов'язкову частку в спадщині осіб, які наділяються таким правом відповідно до законодавства держави місця відкриття спадщини. По-друге, відсутня пряма законодавча заборона щодо визнання заповіту подружжя на території держави місця відкриття спадщини.

Актуальним є й питання дійсності заповіту, складеного на території іноземної держави за правилами іншими, ніж передбачені законодавством громадянства спадкодавця чи законодавством постійного місця проживання спадкодавця. Відповідно до ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право», заповіт або акт його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недодержання форми, якщо остання відповідає вимогам права місця складання заповіту або права громадянства, або права звичайного місця перебування спадкодавця у момент складання акта чи в момент смерті, а також права держави, у якій знаходиться нерухоме майно.

На думку В. Г. Галушенка, намагання обмежити кількість колізійних прив'язок щодо форми заповіту має негативний характер і не виправдано теоретично, оскільки застосування широкої схеми таких прив'язок створює режим максимальної дійсності заповіту, що є найбільш сприятливим для заповідача. У цьому контексті видається доцільним, як альтернативні, у договорах використовувати прив'язки, запропоновані

¹⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.07.2025).

в Україні, — право місця складення заповіту, право країни громадянства, право звичайного місця перебування спадкодавця, право країни, в якій знаходиться нерухоме майно (ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право»)¹⁵.

Прагнення законодавця встановити для визначення права, що регулює форму заповіту, якомога більше прив'язних критеріїв, як зазначав В. І. Кисіль, є позитивним моментом і зменшує ризик визнання заповіту недійсним з точки зору форми. Цьому також сприяють міжнародні договори, зокрема Гаазька конвенція про колізії законів щодо форми заповідальних розпоряджень від 5 жовтня 1961 р., а також Вашингтонська конвенція від 26 жовтня 1973 р., що містить Типовий закон про форму міжнародного заповіту. Гаазька конвенція мінімізує ризик визнання заповіту недійсним, встановлюючи прив'язні критерії майже на всі випадки, що можуть статися у практиці міжнародного спадкування. Вашингтонська конвенція має на меті запровадження уніфікованої міжнародної форми заповіту, яка враховує різні види заповітів, що трапляються у світовій практиці¹⁶.

Також потрібно зазначити, що в 2009 р. Україна приєдналася до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів від 5 жовтня 1961 р. (Закон України від 17 грудня 2009 р. № 1772 «Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів»¹⁷), у зв'язку із чим взяла на себе зобов'язання встановити спільні положення про колізії законів, які стосуються форми заповітів.

Відповідно до Конвенції заповіт є дійсним стосовно форми, якщо його форма відповідає внутрішньому законодавству: місця, де заповідач його склав; громадянства заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті; постійного місця проживання заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті; звичайного місця проживання заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті; настільки, наскільки це стосується нерухомості, — її місцезнаходження. Для цілей цієї Конвенції, якщо національне законодавство є неуніфікованою системою, закон, який повинен застосовуватись, визначається чинними правилами цієї системи, а за відсутності таких правил — найреальнішим зв'язком, який заповідач мав із будь-яким одним законодавством, яке входить до складу цієї системи.

Проте, відповідно до ст. 10 Конвенції, Україна залишила за собою право не визнавати заповіти, вчинені громадянами України в усній формі, крім як за виняткових обставин. Вважаємо, що Україна погодилася в такий спосіб визнавати заповіти, які вчинені громадянами України в простій письмовій формі. А це вказує на потребу в удосконаленні цивільного законодавства та внесенні відповідних змін, пов'язаних із формою заповіту.

У сфері спадкових відносин міжнародно-правовий досвід України в основному зводиться до участі в різних договорах про правову допомогу. Виходячи з аналізу між-

¹⁵ Галущенко Г. В. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу. Київ : Юстініан, 2005. С. 130.

¹⁶ Кисіль В. І. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. *Право України*. 2013. № 7. С. 165–166.

¹⁷ Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів : Закон України від 17.12.2009 № 1772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1772-17> (дата звернення: 05.07.2025).

народних договорів у сфері надання правової допомоги, можемо спостерігати, що одні міжнародні договори містять лише колізійні норми щодо форми заповіту, інші договори регулюють питання здатності складати заповіт, форми заповіту, його зміну та скасування.

Відповідно до ст. 39 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах¹⁸, здатність до складення або відміни заповіту, а також правові наслідки недоліків волевиявлення визначаються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Спосіб складення або відміни заповіту визначається законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Але достатнім є дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений. Норми схожого змісту є також у ст. 40 договору про правову допомогу з Чеською Республікою¹⁹, ст. 35 договору про правову допомогу з КНР²⁰, ст. 36 договору про правову допомогу з Соціалістичною Республікою В'єтнам²¹, ст. 36 договору про правову допомогу з Республікою Македонія²² тощо.

Усі ці договори передбачають з питань здатності до складення або зміни заповіту чи його скасування прив'язку до законодавства тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач в момент складення, зміни або скасування заповіту. А щодо способу складення або відміни заповіту передбачено альтернативну прив'язку, а саме застосовним може бути законодавство тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту або дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений.

Проте, на нашу думку, в цих міжнародних договорах не враховано те, що між складанням, зміною та скасуванням заповіту існує часовий простір, упродовж якого заповідач може втратити громадянство, змінити його або набути поряд із наявним ще одне громадянство, а це, як наслідок, може впливати на дійсність заповіту. Також певні проблеми можуть породжувати і ситуації, пов'язані із закріпленням різних колізійних прив'язок щодо форми та змісту заповіту.

¹⁸ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 23.05.1993. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_174/print1445454375308313 (дата звернення: 05.07.2025).

¹⁹ Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28. 05. 2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018/print1443093674069567 (дата звернення: 25.06.2025).

²⁰ Договір між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 13. 10. 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408_012#Text (дата звернення: 25.06.2025).

²¹ Договір між Україною та Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах від 06. 04. 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_050#Text (дата звернення: 25.06.2025).

²² Договір між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах від 10. 04. 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_010#Text (дата звернення: 25.06.2025).

Чимало міжнародних договорів про правову допомогу закріплюють лише колізійні норми щодо форми заповіту, оминаючи питання здатності складати заповіт, змінювати його чи скасовувати. Так, відповідно до ст. 38 договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах форма заповіту, порядок його скасування або зміни визначаються законодавством Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент складання заповіту чи його скасування або зміни. Проте достатньо, щоб було додержано законодавство Договірної Сторони, на території якої був складений заповіт²³. Це положення застосовується і відносно скасування або зміни заповіту. Подібною за змістом є ст. 32 Угоди між Україною та Турецькою Республікою²⁴ про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах. Варто звернути увагу на те, що питання здатності складати заповіт, змінювати його чи скасовувати держави оминають увагою, чим залишають за собою право регулювати його, виходячи із вимог національного законодавства громадянства чи постійного місця проживання на момент волевиявлення. За загальним правилом питання, пов'язані із дієздатністю фізичної особи, вирішуються у спосіб застосування колізійної прив'язки особистого закону фізичної особи. Проте, оскільки заповіт — це односторонній правочин, то як субсидіарну прив'язку також застосовують право держави місця вчинення правочину.

Поза увагою регулювання міжнародними договорами про правову допомогу залишаються питання, пов'язані із можливістю складати ті чи інші види заповітів, видами допустимих умов заповіту, меж розпорядження спадковим майном тощо. У зв'язку із цим вважаємо, що ці питання мають вирішуватися у спосіб застосування матеріальних норм, до яких відсилають колізійні норми законодавства громадянства або постійного місця проживання заповідача²⁵.

Недослідженим залишається і питання, яке пов'язане із можливістю укладення певних видів заповітів, наприклад, якщо заповідач складає заповіт на території іноземної держави, який не відомий праву держави громадянства чи праву держави постійного місця проживання. У цьому разі постає питання щодо юридичних наслідків даного заповіту.

Потрібно звернути увагу й на те, що Законом України «Про міжнародне приватне право» обмежується можливість застосування колізійної прив'язки закону автономії волі. Саме це випливає зі змісту ст. 70 цього Закону, відповідно до якої спадкові відносини регулюються правом держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої

²³ Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 23.05.1995. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627/card6#Public (дата звернення: 05.07.2025).

²⁴ Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text (дата звернення: 25.06.2025).

²⁵ Михайлів М. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах як джерело правового регулювання спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 232.

він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося. Отже, можна зробити висновок, що автономія волі може виявлятися лише як можливість спадкодавця в заповіті передбачити колізійну прив'язку права держави, громадянином якої він був. Право держави громадянства заповідача має визначатися на момент складення заповіту і, у випадку, якщо виявиться, що заповідач має більш як одне громадянство, йому має бути надана можливість обрати право будь-якої з цих держав на момент здійснення такого вибору. Також варто звернути увагу й на те, що недійсність умови заповіту про вибір права держави громадянства може ставитися лише після відкриття спадщини, а до моменту смерті заповідач має право скласти новий заповіт, внести зміни до заповіту чи скасувати його, що, як наслідок, може позначитися і на умові щодо вибору права держави громадянства.

Висновки

Аналіз проблем колізійного регулювання спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві України дає змогу зробити такі висновки:

1) колізійне регулювання спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві здійснюється як за допомогою норм Закону України «Про міжнародне приватне право» (розд. X «Колізійні норми щодо спадкування»), так і за допомогою норм міжнародних договорів, проте у разі розбіжностей перевагу в застосуванні матимуть норми міжнародних договорів;

2) Закон України «Про міжнародне приватне право» не визначає право держави, яке буде застосовуватися до питань права на заповіт. Оскільки право на заповіт є елементом цивільної правосдатності, тому запропоновано правове регулювання права на заповіт визначати особистим законом фізичної особи — заповідача;

3) право на заповіт подружжя виникає з моменту реєстрації шлюбу, тому право на заповіт подружжя визначатиметься відповідно до права держави місця укладення шлюбу з урахуванням таких умов: якщо шлюб є дійсним відповідно до права держави місця його укладення та якщо таке подружжя наділене правом на заповіт подружжя, відповідно до права місця укладення такого шлюбу;

4) Закон України «Про міжнародне приватне право» не містить колізійних норм щодо дійсності заповіту та тлумачення його змісту. З огляду на це, вважаємо, що до питань дійсності заповіту та тлумачення його змісту має застосовуватися право держави місця вчинення заповіту або право держави суду;

5) до здатності особи на складення, зміну чи скасування заповіту запропоновано застосовувати право держави місця вчинення заповіту, крім випадку, якщо заповідачем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був на момент здійснення такого вибору;

6) право держави громадянства заповідача має визначатися на момент складення заповіту і, у випадку, якщо виявиться, що заповідач має більш як одне громадянство, йому має бути надана можливість обрати право будь-якої з цих держав на момент здійснення такого вибору.

REFERENCES

- Agreement between Ukraine and the Czech Republic on legal assistance in civil matters (2001, May 28). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018/print1443093674069567 (accessed June 25, 2025) [in Ukrainian & Czech]
- Agreement between Ukraine and the Democratic People's Republic of Korea on legal assistance in civil and criminal matters (2003, October 13), https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408_012#Text (accessed June 25, 2025) [in Ukrainian & Korean]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Latvia on legal assistance in civil matters (1995, May 23). http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627/card6#Public (accessed July 5, 2025) [in Ukrainian & Latvian]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Macedonia on legal assistance in civil matters (2000, April 10). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_010#Text (accessed June 25, 2025) [in Ukrainian & Macedonian]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on legal assistance and legal relations in civil and criminal matters of May 23, 1993. (1993). Retrieved July 5, 2025, from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_174/print1445454375308313 (accessed July 5, 2025) [in Ukrainian & Polish]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Turkey on legal assistance and cooperation in civil matters of November 23, 2000. (2000). Retrieved June 25, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text (accessed June 25, 2025) [in Ukrainian & Turkish]
- Agreement between Ukraine and the Socialist Republic of Vietnam on legal assistance and legal relations in civil and criminal matters of April 6, 2000. (2000). Retrieved June 25, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_050#Text (accessed June 25, 2025) [in Ukrainian & Vietnamese]
- Bab'yuk, P. M. (2021). The right to make a will: Comparative legal characteristics. *Topical issues of science and practice and ways of their solution: Proceedings of the international scientific-practical conference* (Kyiv, April 21–22, 2021) (pp. 42–43). Kyiv: Research Institute of Public Law. [in Ukrainian]
- Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) (1999, June 1), Law No. 409-I (as amended as of January 10, 2020). https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=5013;-56 (accessed June 15, 2025) [in Russian]
- Civil Code of Ukraine (2003, January 16), Law of Ukraine No. 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed 25 June, 2025). [in Ukrainian]
- Civil Code of Ukraine (2003, January 16), Law of Ukraine No. 435-IV. (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed June 25, 2025) [in Ukrainian]
- European Judicial Network (in civil and commercial matters) (2025) Which country's law applies? 3.7 Wills and successions. E-JUSTICE.EUROPEAN. https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/which-countrys-law-applies/at_en#ref-2-implementation-of-conflict-of-law-rules (accessed 25 June, 2025) [in German]
- Groll, K. M., & Steiner, A. (Eds.). (2015). *Praxis-Handbuch Erbrechtsberatung* (4th ed.). Schmidt Otto Verlag. [in German]
- Halushchenko, H. V. (2005). *Issues of private international law in Ukraine's international agreements on legal assistance* (p. 130). Kyiv: Yustinian. [in Ukrainian]

- European Judicial Network (in civil and commercial matters) (2025) Which country's law applies? 3.7 Wills and successions. E-JUSTICE.EUROPEAN. https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/which-countrys-law-applies/at_en#ref-2-implementation-of-conflict-of-law-rules (accessed 25 June, 2025) [in German]
- Kysil', V. I. (2013). Inheritance relations in modern private international law. *Law of Ukraine*, (7), 165–166. [in Ukrainian]
- Kysil', V. I. (2014). Modern regulation of inheritance relations in private international law. A. S. Dovhert & O. M. Biriukov (Eds.), *Essays on private international law* (Vol. 3, p. 244). Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]
- Mykhailiv, M. O. (2018). International treaties of Ukraine on legal assistance in civil matters as a source of legal regulation of inheritance by will in private international law. *Entrepreneurship, Economy and Law*, (10), 232. [in Ukrainian]
- Mykhailiv, M. O. (2023). Inheritance by will. I. V. Krasnytskyi & Yu. M. Yurkevych (Eds.), *Problems of legal regulation of private relations in the context of updating the civil legislation of Ukraine: Collective monograph* (pp. 652–653). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. [in Ukrainian]
- On Private International Law (1987, December 18), Swiss Law (as of February 1, 2021). <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20755> (accessed June 15, 2025) [in German]
- On Private International Law (2005, June 23), Law of Ukraine No. 2709-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (accessed 25 June, 2025) [in Ukrainian]
- On Ukraine Accessing the Convention on the Conflicts of Laws Relating to the Form of Testamentary Dispositions: Law of Ukraine (2009, December 17) No. 1772. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1772-17> (accessed July 5, 2025) [in Ukrainian]
- Reform of the Italian system of private international law (1995, May 31,). Law No. 218 <https://www.avvocatoimmigrazione.com/en/legge-31-maggio-1995-n-218> (accessed June 15, 2025) [in Italian]
- Regulation (EU) No. 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. (2012, July 27). *Official Journal of the European Union*, L 201, 107–134 (accessed 15 June, 2025) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>
- Stepaniuk, A. A. (2003). *Application of conflict-of-law rules regarding inheritance in private international law* (Author's abstract of PhD dissertation, specialty 12.00.03, p. 12). Kharkiv. [in Ukrainian]
- Zhylinkova, I. V. (2013). Mechanisms of exercising certain categories of civil and family rights. V. L. Yarotskyi (Ed.), *Private law mechanisms of exercising and protecting the subjective rights of individuals and legal entities* (p. 91). Kharkiv: Yurait. [in Ukrainian]

Mykhayliv Mariya
Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Civil Law
and Procedure of the Ivan Franko National
University of Lviv
Lviv, Ukraine

Mykhayliv Mariya. Conflict-of-Law Regulation of Testamentary Succession Amid the Reform of Ukrainian Legislation in the Field of Private International Law

Abstract

The relevance of the issue discussed in the article is determined by the need for a fundamental review of existing conflict-of-law instruments regulating inheritance relations under a will with a foreign element and the need to improve conflict-of-law techniques. The purpose of the article is to analyze conflict-of-law rules in the field of inheritance by will with a foreign element, to study the methods and means of conflict-of-law regulation of inheritance by will, and to formulate the author's proposals for improving the mechanisms of conflict-of-law regulation in the field under study. The article uses general scientific and special legal research methods, in particular: comparative law; dialectical and hermeneutic-legal. The article argues for the need to distinguish between conflict of laws regulation of the right to make a will and the exercise of the right to make a will. It is noted that the Law of Ukraine "On International Private Law" does not define the law of the state that will apply to issues of the right to make a will. Since the right to make a will is an element of civil legal capacity, it is proposed that the legal regulation of the right to make a will be determined by the personal law of the natural person – the testator. However, this restriction will not apply to the right of spouses to make a will. It has been proven that the right of spouses to make a will arises from the moment of marriage registration, therefore the right of spouses to make a will will be determined in accordance with the law of the state where the marriage was concluded, taking into account certain conditions. Unlike the right to make a will, the right to inherit under a will arises on the date of opening of the succession, and the exercise of this right by the heirs is directly linked to the existence of a will made by the testator and its validity. Conflicting issues regarding the testator's capacity to make, amend, or revoke a will are resolved differently by different countries. The Law of Ukraine "On International Private Law" subjects the issue of a person's capacity to make and revoke a will, as well as the form of a will and the act of its revocation, to the law of the state in which the testator had his permanent residence at the time of making the will or at the time of death. However, in order to avoid conflict between the testator's "permanent place of residence" at the time of drawing up the will and at the time of death, it is proposed that the law of the state where the will was drawn up should apply to a person's capacity to draw up, amend, or revoke such a will, subject to certain exceptions. It has been concluded that the law of the testator's country of citizenship should be determined at the time of drawing up the will and, if it turns out that the testator has more than one citizenship, he should be given the opportunity to choose the law of any of these countries at the time of making such a choice. Improving the conflict of laws rules governing inheritance by will with a foreign element will help to resolve many problems that exist in judicial and notarial practice.

Keywords: *inheritance, conflict of laws rule, right to a will, inheritance by will, conflict of laws regulation.*